

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ОЛІАНЧУК АНДРІЙ МИХАЙЛОВИЧ

УДК 94(477.5):355.311.97 “18”

**КОЗАЦТВО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ УКРАЇНИ:
СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС І ВІЙСЬКОВІ ПОВИННОСТІ
(ПОЧАТОК – 60-ТІ РР. ХІХ СТ.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

КИЇВ – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі архівознавства та спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Калакура Ярослав Степанович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Бачинська Олена Анатоліївна,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідувач кафедри історії України

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Станіславський В'ячеслав Володимирович,
Інститут історії України НАН України,
старший науковий співробітник відділу історії України середніх віків та раннього нового часу

Захист відбудеться 30 січня 2017 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.20 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 349).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий 27 грудня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, доцент

О. І. Божко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (10 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури (40 с., 355 позицій) та 10 додатків. Загальний обсяг роботи – 247 с.

Вступ. Актуальність теми дослідження. Історія українського козацтва належить до однієї з провідних тем вітчизняної історіографії, посідаючи важливе місце і в працях зарубіжних дослідників. Це пов'язано як з його колосальним впливом на державотворчі процеси, так і з унікальністю самого феномену козацтва. Однак історія козацтва асоціюється переважно із Запорозькою Січчю, Хмельниччиною та Гетьманщиною. З ліквідацією останньої у масовій свідомості історія українського козацтва згортається.

Козацтво, як станова опора Гетьманщини, не зникло після ліквідації її державних структур і полково-сотенного устрою. У нових імперських реаліях воно продовжувало залишатись окремим станом. Уряд Російської імперії пішов на такий крок не в останню чергу заради зміцнення обороноздатності держави. Від початку і до 60-х рр. XIX ст. жоден збройний конфлікт, що проходив на території європейської частини Росії, тобто був загрозою для її суверенітету, не обходився без створення окремих військових підрозділів з козацтва Полтавської та Чернігівської губерній. Цей факт вказує на важливість козацьких полків у структурі сил, що відповідали за безпеку держави, а їх історія посідає вагомим місце в українському історичному процесі. Звідси й випливає актуальність теми. Вона зумовлена необхідністю наукового осмислення мотивів створення лівобережних козацьких полків XIX ст., визначення їх місця як в історії українського козацтва, так і вітчизняних збройних сил.

Дослідження теми важливе й з точки зору розвитку історичної науки, оскільки, незважаючи на відносно великий пласт літератури, досі не створена цілісна історія полтавських і чернігівських козацьких полків XIX ст., не вивчено їх значення для станів, причетних до збереження економічної та соціокультурної самобутності населення цих губерній. Крім того, у нинішніх умовах збройної агресії Росії проти України корисним є вивчення досвіду створення додаткових військових підрозділів, якими були лівобережні козацькі полки 1812-1864 рр., у разі нагальної потреби.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках програми науково-дослідних робіт “Українська нація в загальноєвропейському вимірі: історія та сучасність” історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (державний реєстраційний номер 11 БФ046-01).

Об'єктом дослідження є козацтво Лівобережжя України як окремий стан населення, його структура та військові повинності.

Предметом дослідження є суспільно-політичні, економічні та соціокультурні процеси, пов'язані з виконанням козацтвом військових повинностей, створенням окремих козацьких підрозділів та їх функціонуванням.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють перші дві третини ХІХ ст. і конкретизуються періодом з 1812 по 1864 рр., тобто з часу формування полтавських і чернігівських козацьких полків для участі у франко-російській війні до розпуску лівобережних козацьких полків, створених для боротьби з польським повстанським рухом 1863-1864 рр.

Географічні межі дослідження представлені головним чином територією Полтавської та Чернігівської губерній (Лівобережжя України), де залишався козацький стан і з якого формувались козацькі полки. Крім того, у дослідженні фігурують губернії, що стали для лівобережних козацьких полків театром бойових дій і через які вони рухались до місць військової служби (Віленська, Вітебська, Волинська, Гродненська, Калужська, Київська, Курляндська, Мінська, Могильовська, Московська, Новгородська, Орловська, Подільська, Псковська, Санкт-Петербурзька, Смоленська, Тульська губернії та Герцогство Варшавське).

Метою дисертаційної роботи є комплексне дослідження козацького стану Лівобережжя України й історії створення та функціонування козацьких підрозділів у 1812-1864 рр.

Відповідно до поставленої мети визначено наступні дослідницькі **завдання**:

- з'ясувати стан наукової розробки теми, виявити прогалини та дискусійні питання;

- охарактеризувати джерельний комплекс дослідження;

- дослідити демографічний і соціально-економічний стан козацтва Полтавської та Чернігівської губерній, його соціальну градацію й особливості виконання державних повинностей;

- встановити причини створення лівобережних козацьких полків, їх чисельність і втрати, загальні й особливі риси участі у франко-російській війні 1812 - 1814 рр., у боротьбі з польськими повстаннями 1830 - 1831 та 1863 - 1864 рр., а також у Кримській війні 1855 - 1856 рр.;

- з'ясувати джерела формування особового складу козацьких полків і простежити зміни в його структурі у 1812 - 1864 рр.;

- сформулювати пропозиції щодо подальшого дослідження теми.

Методологічною основою дослідження стали **принципи** історизму, об'єктивності та системного підходу. У процесі підготовки роботи використано загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція та дедукція) та спеціально-історичні (історико-хронологічний, історико-порівняльний, текстологічний, ретроспективний, просопографічний, кількісно-статистичний, архівної евристики) **методи**.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що на основі залученого до наукового обігу великого масиву маловідомих, переважно архівних джерел здійснено комплексне дослідження історії полтавських і чернігівських козацьких полків 1812-1864 рр., яка досі не отримала належного й об'єктивного висвітлення в історіографії. Переглянуто підходи до оцінки суспільного становища козацтва Лівобережжя України в Російській імперії. З нових позицій розкрито причини й обставини створення полтавських і чернігівських козацьких полків. Дістали подальшого розвитку дослідження з типології лівобережних козацьких полків ХІХ ст. Вперше визначено характерні риси та відсоткову складову кожної категорії,

з якої формувався офіцерський і рядовий склад “малоросійських” козацьких полків. Доповнено відомості про виконання бойових завдань козацькими полками 1812 – 1864 рр., уточнено інформацію про їх чисельність і втрати. Висловлено пропозиції щодо тематики подальших студій з означеної проблеми.

Практичне значення дисертації зумовлюється тим, що здобуті в ній знання, зроблені узагальнення та висновки можуть бути використані у наступних дослідженнях з історії України та Центрально-Східної Європи, зокрема в контексті подій, пов'язаних з франко-російською та Кримською війнами, польськими Листопадовим і Січевим повстаннями. Матеріали роботи можуть бути залучені до створення навчально-методичних праць і розробки лекційних курсів з історії українського козацтва ХІХ ст., розгортання краєзнавчих студій, пов'язаних з Полтавщиною та Чернігівщиною.

Апробація результатів дослідження була здійснена у доповідях і повідомленнях на: ХІІ, ХІІІ та ХІV міжнародних наукових конференціях “Шевченківська весна” (Київ, 2014, 2015, 2016), VІІІ міжнародній науковій конференції “Дні науки історичного факультету” (Київ, 2015), всеукраїнській науковій конференції “Шістнадцять джерелознавчі читання. Архівна наука і освіта в незалежній Україні” (Київ, 2015), науковій конференції “Історія становлення та розвитку українського війська від Русі до сьогодні” (Київ, 2015), міжнародній науковій конференції “Одіссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології” (Одеса, 2012).

Публікації. Основні матеріали та положення дисертаційного дослідження викладено у 11 публікаціях, 5 з яких у наукових фахових виданнях, у тому числі 1 стаття в зарубіжному науковому виданні. Окремі положення та результати додатково відображені у 6 публікаціях тез доповідей на наукових конференціях.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі “Історіографія, джерельна база та методика дослідження” проаналізовано ступінь наукової розробки теми й охарактеризовано стан джерельної бази.

У підрозділі 1.1 “Стан дослідження теми” розглянуто процес її наукової розробки. Аналіз історіографії козацтва Лівобережжя України та створення з його числа окремих військових підрозділів у ХІХ ст. засвідчив, що, незважаючи на наявність численних публікацій, досі не створено узагальнюючої праці комплексного характеру. В історіографії теми досить чітко простежується три умовних періоди: дорадянський, радянський і пострадянський.

У числі перших проявив інтерес до історії лівобережних козацьких полків ХІХ ст. М. Максимович¹. Досліджуючи історію Бубнівської сотні, автор згадав і про створення козацьких полків у 1812 та 1831 рр. Він розглядав їх як відголос минулого Гетьманщини, а не як самостійне явище. У праці М. Стороженка подано одну з перших версій цілісної історії козацтва Лівобережжя України з кінця ХVІІІ до

¹ Максимович М. О. Бубновская сотня / М. О. Максимович. / Упоряд. В. А. Короткий. // Вибрані твори – К.: Либідь, 2004. – С. 258 - 314.

40-х рр. XIX ст.². Автор почав вивчати козацький стан Полтавської та Чернігівської губерній уже як окремих об'єктів. У розвідках І. Павловського з історії козацьких полків 1812-1816, 1831-1832 та 1855-1856 рр. розглянуто процес їх формування, однак участь лівобережних козацьких полків у бойових діях не досліджено³. Роботи автора ґрунтуються на матеріалах архіву Малоросійського генерал-губернаторства, що на сьогодні вважається втраченим. У довідковому виданні В. Шенка та В. Казіна подано хронологію створення та розформування лівобережних козацьких полків XIX ст., вперше згадано козацькі підрозділи 1863-1864 рр.⁴. У праці В. Апухтіна, присвяченій земському ополченню 1812 р., наведено списки офіцерів полтавських і чернігівських козацьких полків 1812-1816 рр.⁵.

Радянські історики зосереджували увагу на участі лівобережних козацьких полків у франко-російській війні 1812-1814 рр. Зокрема, у брошурі Г. Гербільського їх історія подана як ілюстрація прикладу успішної відсічі загарбникам⁶. У статті Б. Абаліхіна, на основі матеріалів воєнно-історичного архіву СРСР, реконструйовано процес формування й участі лівобережних козацьких полків у кампанії 1812 р.⁷. Їх діяльність у закордонному поході 1813-1814 рр. історик не досліджував.

Також, радянські дослідники системно вивчали соціально-економічну історію козацтва Полтавської та Чернігівської губерній XIX ст. У працях Н. Дружиніна, І. Гуржії та Т. Лазанської наведено інформацію про чисельність козацького стану, розглянуто питання їх землеволодіння, землекористування, переселення, оподаткування та виконання повинностей⁸. Згадані вчені розглядали історію

² Стороженко Н. В. К истории малороссийских казаков в конце XVIII и в начале XIX в. / Н. В. Стороженко. // Киевская старина. – К., 1897. – Кн. 6. – С. 460 – 483; Кн. 12. – С. 473 – 480.

³ Павловский И. Ф. Малороссийское козацье ополчение в 1812 году по архивным данным / И. Ф. Павловский. // Киевская старина. – К., 1906. – Кн. 9. – С. 1 – 20; Кн. 10. – С. 137 - 154.; Павловский И. Ф. Малороссийские казачьи полки в борьбе с поляками в 1831 г. / И. Ф. Павловский. // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Полтава, 1910. – Вып. 7. – С. 108 - 116.; Павловский И. Ф. Малороссийское казачье ополчение в Крымскую войну / И. Ф. Павловский. // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Полтава, 1910. – Вып. 7. – С. 159 - 166.

⁴ Шенк В. К. Казачьи войска / В. К. Шенк, В. Х. Казин. – С-Пб., 1912. – 463 с.

⁵ Апухтин В. Р. Народная военная сила. Дворянские ополчения в Отечественную войну / В. Р. Апухтин. – М., 1912. – Т. 1. – 124 с.

⁶ Гербільський Г. Ю. Українські козацькі полки і українське ополчення у Вітчизняній війні 1812 р / Г. Ю. Гербільський. - М.: Укрполітвидав., 1943. – 20 с.

⁷ Абалихин Б. С. Украинское ополчение 1812 г. / Б. С. Абалихин. // Исторические записки. – М.: Издательство АН СССР, 1962. – Т. 72. – С. 87 – 118.

⁸ Дружинин Н. М. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева. Т. 1: Предпосылки и сущность реформы / Н. М. Дружинин. – М., Л.: Издательство АН СССР, 1946. – 631 с.; Гуржій І. О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. / І. О. Гуржій. - К.:

козацтва Лівобережжя України у контексті вивчення державних селян, а не як предмет окремого дослідження.

Український емігрантський дослідник О. Переяславський⁹ написав першу цілісну версію історії лівобережних козацьких полків ХІХ ст. Однак, не маючи доступу до архівів, він не зміг належним чином розглянути процеси їх формування та діяльності. При написанні своєї роботи він опирався на праці І. Павловського, німецького історика Плото та тогочасні періодичні видання. Досить ґрунтовно дослідив інтеграцію лівобережного козацтва в імперську структуру суспільства З. Когут¹⁰. Саме у цьому аспекті він розглядає причини створення козацьких полків у 1812 та 1831 рр. Праця З. Когута стала узагальненням попередніх напрацювань з соціальної історії козацтва Лівобережжя України першої половини ХІХ ст.

З відновленням незалежності України почався сучасний етап вивчення історії лівобережного козацтва у ХІХ ст. Основний історіографічний доробок представлений працями О. Бачинської, Ф. Стоянова, С. Цигульського та ін. О. Бачинська вивчала як історію лівобережних козацьких полків, так і інші проблеми полтавського та чернігівського козацтва у ХІХ ст. Дослідниця першою створила періодизацію історії лівобережного козацтва кінця ХVІІІ – початку ХХ ст., поклавши в її основу принцип зміни стратегій влади щодо інтеграції козацтва в імперський соціум. О. Бачинська з'ясувала значення джерельного потенціалу церковної періодичної преси для дослідження історії козацтва Полтавської та Чернігівської губерній, звернула увагу на демографічні характеристики козацького стану в ХІХ ст., його побутове життя та світогляд¹¹.

Держполітвидав, 1954. – 452 с.; Лазанская Т. И. Государственные крестьяне Украины в период кризиса феодально-крепостнической системы / Т. И. Лазанская. – К.: Наукова думка, 1989. – 198 с.

⁹ Переяславський О. Українська збройна сила в Наполеонівських війнах 1812 – 1814 рр. / О. Переяславський. // Табор – Варшава, 1933. – Ч. 20. – С. 28 - 41.; Переяславський О. Остання збройна сила Старої України (1863-1864 рр.) / О. Переяславський. // Табор – Варшава, 1934. – Ч. 27. – С. 24 - 32.

¹⁰ Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини. 1760-1830 / З. Когут. – К.: Основи, 1996. – 317 с.

¹¹ Бачинська О. А. Інформативні можливості спеціальної церковної періодики щодо вивчення групи “малоросійських козаків” (на матеріалах “Черниговских епархиальных известий” та “Полтавских епархиальных ведомостей”) / О. А. Бачинська. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики – К., 2007. – Число 15. – С. 116 - 123.; Бачинська О. А. Козацтво в системах Російської і Турецької імперій / О. А. Бачинська. // Історія українського козацтва: Нариси у двох томах. / Ред. кол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. – Т. 2. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – С. 303 – 363; Бачинська О. А. Козацтво в “післякозацьку добу” української історії (кінець ХVІІІ – ХІХ ст.) / О. А. Бачинська. – О.: Астропринт, 2009. – 256 с.

Учень О. Бачинської Ф. Стоянов¹² першим використав матеріали канцелярій штабів лівобережних козацьких полків 1831-1864 рр. для їх вивчення. Історик частково визначив якісні характеристики рядового складу козацьких полків, розглянув їх застосування як бойових частин. Дискусійними видаються визначені автором причини створення козацьких загонів, особливо 1812 р. Історик зазначає, що кількість добровольців у лівобережних козацьких полках ХІХ ст. постійно зменшувалась. Однак нами встановлено, що у козацьких полках 1812-1816, 1831-1832 та 1855-1856 рр. їх кількість була на однаково низькому рівні (близько 1 %), а в козацьких полках 1863-1864 рр. зросла до 30 %.

У роботі С. Цигульського¹³ акцентовано увагу на правовому становищі козацтва Полтавської та Чернігівської губерній, на умовах його землеволодіння, оподаткування й переселення з кінця ХVІІІ до початку ХХ ст. Також, історик частково дослідив участь лівобережних козацьких полків 1812-1864 рр. у збройних конфліктах Російської імперії. С. Цигульський зазначає, що вони комплектувались на добровільній основі, однак ми дійшли до протилежного висновку, що викладений у відповідних розділах даної роботи.

Отже, розгляд історіографії козацтва Лівобережжя України ХІХ ст. і виконання ним військової повинності свідчить, що тема уже частково розкрита. На достатньому рівні висвітлено сюжети козацького землеволодіння, оподаткування та переселення. Потребують подальшого вивчення наступні аспекти їх історії: суспільне становище козацького стану в ХІХ ст., вплив урядової політики на його демографічний стан, причини створення, типологія та діяльність лівобережних козацьких полків ХІХ ст., їх чисельність і втрати. Характеристика ж особового складу козацьких полків і способи його комплектації, ставлення представників козацьких громад до виконання військової повинності, формування “образу ворога” для козаків лівобережних полків не отримали належного висвітлення в історіографії. Пропоноване дисертаційне дослідження покликане заповнити наявні прогалини і суттєво розширити знання з історії козацького стану та лівобережних козацьких полків 1812-1864 рр.

У підрозділі 1.2 “Джерельний комплекс і методика дослідження” охарактеризовано джерельний комплекс дисертації. Залучені джерела класифіковано за видовою ознакою на актові, діловодні та статистичні документи і матеріали, періодичні видання, джерела особового походження, літературні й усні історичні твори. Частина залучених джерел уже актуалізована шляхом

¹² Стоянов Ф. Ф. Тимчасові козацькі формування Лівобережної України в ХІХ ст.: організація, склад, служба. Дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. 07.00.01 – історія України / Ф. Ф. Стоянов; Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2007. – 270 с.

¹³ Цигульський С. М. Козацтво Лівобережної України: економічний, соціально-правовий, військовий і політичний аспекти (кін. ХVІІІ – поч. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд іст. наук: 07.00.01 – історія України / С. М. Цигульський; Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – 21 с.

археографічних видань, однак основний масив свідчень запроваджується до наукового обігу вперше.

Переважає більшість актових джерел з історії козацтва Полтавської та Чернігівської губерній опубліковано в “*Полном собрании законов Российской империи*”. У них міститься інформація про суспільне становище козацтва, його переселення, розмір оподаткування, залучення до виконання повинностей, умови створення та розформування козацьких полків.

Важливу інформацію з історії лівобережних козацьких полків 1812-1864 рр. почерпнуто з ділових матеріалів, які виникли внаслідок діяльності їх канцелярій і органів, причетних до створення та розформування полтавських і чернігівських козацьких полків. Частина з них опублікована у двох збірниках документів, присвячених франко-російській війні 1812-1814 рр.¹⁴ Проте, більшість матеріалів не опубліковано. Зокрема, документи канцелярій лівобережних козацьких полків 1831-1832, 1855-1856 та 1863-1864 рр. відклались у фондах “Штабы Малороссийских казачьих полков...” відповідних років (ф. 1284, 1379, 1346) ЦДІАК України. З фондів “Канцелярия чиновников особых поручений при Малороссийском губернаторе по сформированию Малороссийских казачьих полков” (ф. 1283) та “Губернские и уездные комитеты Полтавской и Черниговской губерний по формированию Малороссийских казачьих полков” (ф. 1378) ЦДІАК України почерпнуто відомості про формування, особовий склад і переформування козацьких полків 1831-1832 рр. У державному архіві Сумської області опрацьовано матеріали канцелярій Кролевецького (ф. 610) та Глухівського (ф. 628) повітових комітетів по формуванню козацьких полків 1831-1832 рр.

Матеріали згаданих установ містять досить різнопланову інформацію з історії лівобережних козацьких полків. Це накази та розпорядження їх командувачів, накази офіцерів своїм підлеглим і рапорти про виконання завдань, місячні звіти про стан полків, формулярні списки козаків і офіцерів, суспільні вироки козацьких громад, угоди про вступ у лівобережні полки однієї особи замість іншої, матеріали службових розслідувань та ін.

Важливим джерелом для вивчення історії лівобережного козацтва та виконанням ним військової повинності в 40-х - 60-х рр. XIX ст. стали тогочасні газети, що виходили на території Полтавської та Чернігівської губерній: “Полтавские...” та “Черниговские губернские ведомости”, “Полтавские епархиальные ведомости” і “Черниговские епархиальные известия”. У них публікувались різного роду статистичні й етнографічні матеріали про козацький стан регіону, відгуки сучасників про козацькі полки 1855-1856 рр., промови священників перед козаками лівобережних полків 1863-1864 рр. та ін.

Джерела особового походження¹⁵ представлені щоденниковими записами Г. Галагана та спогадами Б. Познанського. Завдяки записам першого дізнаємось про

¹⁴ Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. 3б. документів. – К.: Укрполітвидав, 1948. – 144 с.; Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года. Сб. документов. – М.: Издательство АН СССР, 1962. – 546 с.

¹⁵ Материалы для биографии Г. П. Галагана / Публ. А. М. Лазаревського. // Киевская старина. – К., 1898. - № 9. – С. 189 - 224; Познанский Б. С. Воспоминания о польском

пам'ять про козацькі полки 1812-1816 та 1831-1832 рр. серед місцевого населення. У спогадах Б. Познанського описано ситуацію на Правобережжі України у 1863 р. перед введенням на цю територію козацьких полків.

В усних історичних творах, що представлені рекрутськими піснями, відображено явища, які відбувались при формуванні лівобережних козацьких полків ХІХ ст., наприклад, рекрутське найманство¹⁶. У літературних творах, зокрема в романі І. Кулжинського, зустрічаємо художнє бачення історії козацьких полків 1812-1816 рр.¹⁷. Цікавими є авторська інтерпретація мотивації вступу дворян в козацькі полки та сатиричний опис командира полку І. Розяви.

Інформаційний потенціал сформованого джерельного комплексу дозволив системно дослідити історію лівобережного козацтва та виконання ним військової повинності з початку до 60-х рр. ХІХ ст. Дослідження історіографічних і конкретно-історичних джерел, встановлення достовірності їх інформації та реконструкція змісту проводились на основі принципів історизму, об'єктивності, комплексності та системності.

При написанні дисертації використані загальнонаукові (індукція та дедукція, аналіз і синтез) та спеціально-історичні (історико-хронологічний, історико-порівняльний, ретроспективний, просопографічний, кількісно-статистичний, архівної евристики) методи. Залучення загальнонаукових методів дозволило йдучи від норм законів до їх втілення у життя створити цілісну версію історії полтавських і чернігівських козацьких полків ХІХ ст. Також, вони допомогли перетворити набір фактів у комплексне бачення історії лівобережного козацтва. Застосування історико-порівняльного методу дозволило зрозуміти сутність полтавських і чернігівських козацьких полків через їх порівняння з тогочасними родами військ і співставлення устрою й особового складу козацьких полків різних років створення. Методи просопографії використано для створення елементів колективних біографій офіцерського та рядового складу козацьких полків. Вивчення певних аспектів історії козацьких полків (чисельність і втрати, визначення середнього віку особового складу та ін.) здійснено за допомогою кількісних методів.

У другому розділі **“Політика царизму щодо козацтва на теренах колишньої Гетьманщини”** розглянуто становище козацтва Полтавської та Чернігівської губерній у першій половині ХІХ ст. і визначено основні складові політики уряду Російської імперії щодо нього.

У підрозділі 2.1 **“Козацтво Лівобережжя України у соціальній градації Російської імперії”** розглянуто соціальний статус козацтва. Після ліквідації державних структур Гетьманщини козацтво втратило статус військової спільноти і з 1797 р. почало виконувати рекрутську повинність. Збережена за ними назва “козаки” перестала відповідати їх новому становищу, бо козаки несуть військову

восстании в Украине 1863 года / Б. С. Познанский. // Киевская старина. – К., 1885. - № 12. – С. 571 - 611.

¹⁶ Рекрутські та солдатські пісні / [упоряд. А. Л. Іоаніді, О. А. Правдюк]. – К.: Наукова думка, 1974. – 623 с.

¹⁷ Кулжинський І. Г. Федюша Мотовильський. Український роман. / І. Г. Кулжинський. – М., 1833. – 135 с.

службу на іррегулярних засадах усім станом. Також, на козацтво було покладено сплату подушного та оброчного податків. Вищевказані податки та повинності сплачували й виконували представники непривілейованих станів Російської імперії.

Козацтво було віднесено до категорії державних селян, становлячи на території Полтавської та Чернігівської губерній їх основу (83 та 71 % відповідно). Але за ними було збережено право вільно розпоряджатись своєю землею (крім 1828-1832 рр.) та дозвіл на торгівлю алкогольними напоями. Ці права мали тільки дворяни та представники військових спільнот, наприклад панцирні бояри.

Незважаючи на зарахування козацтва до стану державних селян, втрата статусу військової спільноти у першій половині XIX ст. не виглядала безповоротною. На рівні малоросійських генерал-губернаторів у 1812 та 1831 рр. висувались проекти реформування його устрою на засадах постійно діючого війська. Урядовці різних рангів продовжували розглядати козацтво Полтавської та Чернігівської губерній як стан, чийм обов'язком є оборона держави. Відповідне трактування імперськими чиновниками їх ролі у тогочасному суспільстві слугувало ідеологічним обґрунтуванням створення з козацтва військових підрозділів у часи збройних конфліктів, в яких брала участь Росія з початку до 60-х рр. XIX ст.

У підрозділі 2.2 “Демографічні та соціально-економічні процеси в середовищі козацтва Полтавської й Чернігівської губерній” встановлено, що козацтво у Полтавській губернії було найчисельнішим, а в Чернігівській губернії другим за чисельністю станом. Показник зростання чисельності козацтва був на 60 % менший, ніж серед інших податних верств населення Лівобережжя України та становив 0,005 % у рік. Це було пов'язано з військовою та колонізаційною політикою уряду Російської імперії, в якій козацтву Лівобережжя України довелося стати одним із інструментів її втілення. Іншим наслідком цих процесів стало переважання чисельності жінок над кількістю чоловіків серед представників козацького стану - коефіцієнт його фемінізації в 1855 р. становив 1,04.

Сума фіскальних стягнень і кількість рекрутів з козацтва залежала від створення з них іррегулярних полків. У період їх формування й одразу після розформування уряд надавав козацтву певні пільги у сплаті податків і виконанні рекрутської повинності. У мирні часи податкове навантаження на козацтво зростало та порівнювалось до фіскальних сплат категорії державних селян. Коливання податкової політики уряду щодо козацтва було характерним для першої третини XIX ст., а в другій третині відзначалось стабільністю.

Представники козацького стану не перебували в особистій залежності від певної особи, однак знаходились у колективній залежності від своєї громади. Це дозволяло владі у моменти необхідності відривати потрібну кількість козаків від їх господарств для посилення війська чи колонізації прикордонних регіонів. Соціально-економічний уклад козацтва Лівобережжя України створював об'єктивні передумови для формування з його представників іррегулярних з'єднань у періоди збройних конфліктів, які вела Російська імперія.

У третьому розділі “**Особовий склад полтавських і чернігівських козацьких полків 1812-1864 рр.**” проаналізовано офіцерський, унтер-офіцерський і рядовий склад лівобережних козацьких полків 1812-1864 рр.

У підрозділі 3.1 “**Офіцерський склад козацьких формувань**” з’ясовано, що офіцерський корпус лівобережних козацьких полків 1812-1864 рр. формувалася з відставних військових і цивільних чиновників Полтавської та Чернігівської губерній. Така практика його комплектування призвела до того, що значна частина відставних військових була в досить зрілому віці, а інша частина, яка складалася з цивільних чиновників, не мала досвіду військової служби. Співвідношення відставних військових і цивільних чиновників у лівобережних козацьких полках 1812-1816, 1831-1832 та 1855-1856 рр. було майже рівним. У козацьких полках 1863-1864 рр. офіцерські посади, крім вказаних вище категорій, зайняли діючі офіцери, а третина командних кадрів уже не походила з Полтавщини та Чернігівщини.

У лівобережних козацьких полках 1812-1816 рр. був значний некомплект офіцерських кадрів - від 40 до 75 %. Це пояснюється службою значної частини місцевого дворянства у регулярних підрозділах російської армії та паралельним формуванням земського ополчення на Лівобережжі України. Під час організації козацьких полків у 1831, 1855 та 1863 рр. навпаки спостерігався значний ажіотаж на зайняття офіцерських посад (у 1863 р. на одну посаду претендувало 4 особи). Через іррегулярний характер лівобережних козацьких полків дворяни Полтавської та Чернігівської губерній могли добиватись швидкого просування по армійських щаблях. Крім того, служба в “малоросійських” козацьких полках давала можливість для подальших кар’єрних перспектив на цивільних посадах.

Призначення на офіцерські посади у лівобережні козацькі полки (крім 1863-1864 рр.) перебувало в компетенції місцевих губернських і повітових комітетів чи зібрань дворян. Це дозволяло значній частині полтавського та чернігівського дворянства, завдяки родинним і службовим зв’язкам, зробити собі успішну військову кар’єру в козацьких полках. Для деяких дворянських родин Лівобережжя України (Гайворонські, Мокрієвичі, Остроградські та ін.) служба в полтавських і чернігівських козацьких полках була традицією. Паралельно, при зайнятті офіцерських посад непотизм (кумівство) був поширеним явищем.

У підрозділі 3.2 “**Рядовий та унтер-офіцерський склад лівобережних козацьких полків**” визначено, що козаки вступали до полків за рішенням громад, до яких належали, на засадах виконання рекрутської повинності. Простежується стійка тенденція підвищення середнього віку рядового складу козацьких полків (у 1812 р. – 23 роки, у 1863 р. – 27 років) і кількості одружених козаків. Рівень писемності набраних козаків не перевищував 3 %. Вимоги до фізичного стану козаків лівобережних полків завжди були нижчими, ніж до рекрутів, що набирались у регулярні частини. Це пояснювалось як поспішністю формування козацьких полків, так і тиловим характером їх служби.

У лівобережних козацьких полках найчисельнішу категорію становили особи, що вступили за рекрутською чергою. Їх відсоток завжди був вищим за 50. Досить значною була категорія рекрутських найманців (у козацьких полках 1831-1832 рр. 20 %). Практика рекрутського найму, за якою козак міг вступити у лівобережні

полки за винагороду від третьої сторони, руйнувала об'єктивні передумови для добровільного вступу у вищезазначені частини. Тому добровольців майже завжди була абсолютна меншість (близько 1 %). Тільки у 1863-1864 рр. їх кількість зростає до 30 %. Порівняно нечисленною була категорія осіб, яких козацькі громади відправляли служити насильно, поза рекрутською чергою, через несплату податків, невиконання повинностей і порушення тодішніх суспільних норм. Таким чином, козацькі громади позбавлялись соціального баласту, а “малоросійські” полки отримували потенційних дезертирів і порушників дисципліни.

Формування рядового складу лівобережних козацьких полків відображало ті процеси, що відбувались у козацьких громадах загалом. У першу чергу це колективний примус, оскільки більшість козаків йшли у полтавські та чернігівські полки за рішенням своєї громади. Можна говорити про відсутність пієтету перед військовою службою, бажання зберегти для мирного життя осіб, що сплачувати податки та виконувати повинності й позбутись осіб, які не робили цього. Втіленням цих принципів стали рекрутські найманці та відправлені поза рекрутською чергою козаки. Виразниками процесів взаємодопомоги й одночасно патріархального тиску стали козаки, що замінили своїх родичів. Виявом принципу взаємодопомоги було звільнення від вступу в козацькі полки осіб, що були єдиними годувальниками своїх сімей.

Унтер-офіцерський склад лівобережних козацьких полків 1812-1816 рр. мав формуватися з відставних солдат. Але через їх гостру нестачу унтер-офіцерами в основній масі ставали здібні та писемні козаки. У козацьких полках 1831-1832 рр. третину унтер-офіцерського корпусу складали дворяни, решту козаки. У козацьких полках 1855-1856 рр. урядниками (так стали називати унтер-офіцерів) були відставні солдати. У 1863-1864 рр. відбулось повернення до практики комплектування корпусу урядників з числа найбільш здібніших козаків, оскільки мобілізовані солдати відзначались низьким рівнем дисципліни.

У четвертому розділі “Лівобережні козацькі полки у воєнних діях Російської імперії” висвітлено історію створення й участі козацьких полків з Лівобережжя України у збройних конфліктах, що вела Росія з початку до 60-х рр. XIX ст.

У підрозділі 4.1 “Козацтво Лівобережжя України у франко-російській війні 1812-1814 рр.” встановлено, що створення лівобережних козацьких полків у 1812 р. було екстремним заходом по збільшенню чисельності війська Російської імперії через недосконалість рекрутської системи її комплектування. До козацьких полків 1812 р. було залучено у 4 рази більше козаків, ніж при посиленому (до 10 осіб з тисячі) рекрутському наборі. Лівобережні полки XIX ст. формувались за рахунок козацьких громад і дворянства Полтавської та Чернігівської губерній, що робило їх існування необтяжливим для казни.

Організація “малоросійських” козацьких полків 1812-1816 рр. відбувалась у рамках формування різного типу ополчень у більшості губерній європейської частини Росії. Лівобережні козацькі полки створювались за моделлю кінних полків земського ополчення. Разом з тим, їх устрій як легкокінних підрозділів співпадав з традиційним устроєм війська Гетьманщини. Козацькі полки формувались для прикриття тилу регулярної армії та в якості її найближчого резерву. Але оперативна

ситуація осені 1812 р. змусила військове командування використовувати їх у боях з армією Наполеона на території Смоленської та Могильовської губерній, де вони втратили майже половину особового складу.

У закордонному поході російської армії 1813-1814 рр. лівобережні козацькі полки переважно виконували функції, що покладались на них при формуванні: забезпечували безпеку комунікацій і тилу передових частин. Також, вони брали участь в облозі ряду фортець (Замостя, Модлін, Дрезден та ін.). Місцем служби більшості козацьких полків під час закордонного походу було Герцогство Варшавське. Лівобережні козацькі полки 1812-1816 рр. були найчисельнішими з усіх чотирьох випадків їх створення у XIX ст. і за штатом складались з 15 полків чисельністю 18 тисяч козаків, 1800 унтер-офіцерів і 525 офіцерів.

У підрозділі 4.2 ““Малоросійські” козацькі полки у боротьбі з польським повстанським рухом у 1831-1832 рр.” визначено, що особливістю лівобережних козацьких полків 1831-1832 рр., у порівнянні з минулим і майбутніми випадками їх формування було те, що вони не створювались як частина більшого ополчення. У кампанії з придушення польського Листопадового повстання уряд створив нові іррегулярні частини тільки з козацтва Полтавської та Чернігівської губерній. Своім устроєм вони суттєво відрізнялись від козацьких полків 1812-1816 рр. і формувались за зразком уланської кавалерії.

Лівобережні козацькі полки прибули на театр бойових дій у момент, коли доля повстання була майже вирішена. Тому в безпосередні зіткнення з основними силами інсургентів вони не вступали. Винятком стала участь поодиноких козацьких підрозділів у ліквідації залишків повстанських загонів восени 1831 р. Натомість вони застосовувались у якості прикордонних військ, охороняли комунікації діючої армії та сприяли відновленню довоєнного порядку на території Північно-Західного краю Російської імперії.

У похід виступило 5600 вояків у складі 8-ми полків. Ще 2800 осіб у складі 16 резервних ескадронів залишились у місцях формування. У міру повернення адміністративного контролю над територіями, що були охоплені Листопадним повстанням кількість козацьких полків на театрі воєнних дій зменшувалась у двічі в листопаді 1831 та в липні 1832 рр.

Козаки лівобережних полків 1831-1832 рр. продовжили службу в армії до завершення її рекрутського терміну (на відміну від рядового складу козацьких полків 1812-1816, 1855-1856 та 1863-1864 рр., що після розформування полків повертався додому). Козаки 1-го та 2-го полків перейшли у підпорядкування міністерства фінансів і несли прикордонну службу на західних рубежах імперії, козаки 6-го та 7-го полків перейшли у відомство Кавказького лінійного козацького війська. Решта козаків була розподілена по різних кавалерійських підрозділах регулярної армії.

У підрозділі 4.3 “Кінні козацькі полки з Лівобережжя України у Кримській війні 1853-1856 рр.” з’ясовано, що створення полтавських і чернігівських козацьких полків у 1855 р. відбувалось у рамках формування Державного земського ополчення у більшості губерній європейської частини імперії.

У 1855 р. було створено 6 полків, що разом з прикомандированими військовими нараховували 7158 осіб. Лівобережні козацькі полки не брали участі у воєнних діях, а лише здійснили марші до їх потенційних театрів. 3-й Полтавський козацький полк мав охороняти кордон по р. Прут у Бессарабській губернії. 4 козацькі полки повинні були посилити угруповання російської армії в районі Санкт-Петербурга та Гельсінкі на випадок десантної операції англо-французьких військ. Жоден з них не приступив до виконання завдань через закінчення Кримської війни.

Оскільки козацькі полки 1855-1856 рр. значну частину свого існування провели у місцях формування, то влада широко залучала їх для підвищення авторитету режиму шляхом організації численних урочистих маршів. Також, вони використовувались для придушення селянських бунтів у с. Ждани та хуторі Закроевщина Лохвицького повіту, Полтавської губернії.

У підрозділі 4.4 “Залучення лівобережних кінних козацьких полків до боротьби з польським Січневим повстанням 1863 – 1864 рр.” встановлено, що полтавські та Чернігівський козацькі полки 1863-1864 рр. створювались як складова озброєних сільських караулів – ополчення, що було створене у західних губерніях імперії. За основу їх устрою були взяті козацькі підрозділи 1855 р. і тогочасні іррегулярні частини Російської армії. Штатна чисельність трьох козацьких полків становила 3228 осіб.

На час створення планувалось, що їх служба проходитиме у місцях формування і полягатиме у виконанні функцій загонів територіальної оборони. Коли стало зрозуміло, що польське повстання не пошириться на Полтавську та Чернігівську губернії, лівобережні козацькі полки були перекинуті на територію Київського генерал-губернаторства. Там вони здійснювали охорону військового майна та громадського порядку.

Забезпечення козаків продовольством було на незадовільному рівні, що змушувало їх найматись на тимчасові роботи до місцевих жителів. Проблема належного забезпечення особового складу лівобережних козацьких полків завжди була досить гострою та слугувала головним джерелом напруги між козаками і місцевим населенням.

У **Висновках** узагальнено результати дисертаційного дослідження та сформульовано положення, які виносяться на захист:

- Встановлено, що тема історії козацтва Лівобережжя України та виконання ним військової повинності з початку до 60-х рр. XIX ст. уже сформована як об'єкт дослідження у вітчизняній і зарубіжній історіографії. Проте, значна частина питань, що є ключовими для розуміння їх історії, потребують уточнення та подальшого дослідження. Зокрема, потребують уточнення наступні аспекти: суспільне становища козацтва, вплив урядової політики на його демографічний стан, причини створення та типологія лівобережних козацьких полків 1812-1864 рр., їх використання як бойових одиниць. Характеристика особового складу козацьких полків і способи його комплектації, ставлення представників козацьких громад до виконання військової повинності, формування “образу ворога” у свідомості козаків лівобережних полків не отримали належного висвітлення в історіографії.

- Визначено, що наявний джерельний комплекс є достатньо репрезентативним і представлений широким спектром свідчень. Основу для дослідження склали не актуалізовані діловодні матеріали державних органів влади, що займалися створенням та розформуванням лівобережних козацьких полків і документи штабних канцелярій. Їх доповнюють законодавчі акти, відомості з періодичної преси, джерела особового походження, статистичні й етнографічні матеріали, літературні й усні історичні твори. Інформаційний потенціал згаданого джерельного комплексу дозволив системно дослідити соціальний статус козацтва Лівобережжя України і виконання ним військової повинності у формі організації та діяльності козацьких полків 1812 – 1864 рр.

- З'ясовано, що козацтво Полтавської та Чернігівської губерній було віднесено до категорії державних селян. Однак імперські урядовці продовжували розглядали його як стан, чийм пріоритетним обов'язком є оборона держави. Це слугувало ідеологічним обґрунтуванням створення з козацтва військових підрозділів у часи збройних конфліктів, які вела Російська імперія з початку до 60-х рр. XIX ст.

У першій половині XIX ст. козацтво Лівобережжя України було другим за чисельністю станом регіону. Його активне залучення до колонізаційної й оборонної політики Російської імперії призвело до того, що зростання чисельності козацького стану відбувалось повільніше, ніж інших податних станів Полтавської та Чернігівської губерній.

Розмір сплати податків та об'єм виконання рекрутської повинності залежав від створення з козацтва іррегулярних полків. У період їх формування й одразу після розформування уряд надавав козацтву значні пільги в сплаті податків і виконанні рекрутської повинності. У мирні часи податкове навантаження на козацтва зростало та прирівнювалось до фіскальних сплат державних селян.

- Досліджено, що створення окремих військових підрозділів з козацтва Лівобережжя України відбувалось унаслідок недоліків рекрутської системи комплектування армії, фінансової слабкості Російської імперії та використання пам'яті про минулу славу козацької зброї. З кожним наступним випадком створення козацьких полків їх кількість і штатна чисельність зменшувались. Тільки особовий склад козацьких полків 1812-1816 рр. поніс втрати від зіткнень з супротивником. Водночас, більшість летальних випадків була зумовлена недостатнім матеріальним забезпеченням особового складу.

Лівобережні козацькі полки створювались як резерв армії за моделлю тогочасних загонів ополчення. Тільки у 1831 р. козацькі полки формувались за моделлю регулярних уланських підрозділів. Виходячи зі свого устрою лівобережні козацькі полки отримували відповідні завдання: охорона тилу передових частин, ліквідація залишків ворожих військ, відновлення адміністративного контролю над колишніми районами бойових дій. При необхідності вони використовувались на передових ділянках фронту та в якості прикордонних загонів.

- Встановлено, що офіцерський корпус лівобережних козацьких полків 1812-1856 рр. комплектувався з відставних військових і цивільних чиновників. Тільки у козацьких полках 1863-1864 рр. до його складу увійшли діючі офіцери. Офіцерський корпус складався з вихідців з Полтавської та Чернігівської губерній, окрім

козацьких полків 1863-1864 рр., де частка немісцевих становила третину. Зайняття командних посад у лівобережних козацьких полках давало можливість для швидкого службового росту по військових щаблях і забезпечувало подальші кар'єрні перспективи на цивільній службі. Тому набори на офіцерські посади супроводжувались значним ажіотажем, за винятком козацьких полків 1812 - 1816 рр., коли спостерігались протилежні процеси. Набором офіцерів у козацькі полки займалися місцеві органи дворянського самоуправління. Унаслідок цього служба в лівобережних козацьких полках для певних родин стала традицією. Паралельно, поширювалось явище непотизму, що не могло додати їм боєздатності.

Більшість козаків вступили у лівобережні полки за рекрутською чергою. Через те, що “малоросійські” козацькі полки розглядались командуванням як допоміжні та через терміновість їх створення вимоги до фізичного стану козаків завжди були дещо нижчими, ніж до рекрутів. Військова служба втрачала популярність серед козацтва Полтавської та Чернігівської губерній. Відсоток добровольців у козацьких полках 1812-1856 рр. не перевищував одного. Значна частина представників козацького стану прагнула уникнути вступу до них і наймала замість себе менш заможних. Через це в лівобережних козацьких полках завжди була значною частка козаків, що вступили до них поза чергою за винагороду. Козацькі громади намагались зберегти платників податків, паралельно позбутись неплатників і порушників традиційного порядку, насильно відправляючи їх у полтавські та чернігівські козацькі полки. У результаті до лівобережних козацьких полків часто вступали потенційні носії девіантної поведінки.

- Дисертаційне дослідження засвідчило необхідність подальшого дослідження теми. Потребують вивчення типологічні копії лівобережних козацьких полків 1812-1864 рр., що створювались у той час на українських землях. Мова йде про земські ополчення 1806, 1812 та 1855 рр., українські козацькі полки 1812 р. і озброєні сільські караули 1863 р. Крім того, варто звернути увагу на виконання козацтвом рекрутської повинності. Зокрема на те, чи поширювались явища, що були характерні для формування рядового складу лівобережних полків на рекрутські набори з козацтва. Також, подальшого вивчення заслуговує питання традиції служби у лівобережних козацьких полках ХІХ ст. серед нащадків старшинських родів Гетьманщини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що відображають основні результати дисертаційного дослідження:

1. Оліячук А. М. Основні етапи дослідження козацьких формувань Лівобережжя України в ХІХ столітті / А. М. Оліячук. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія - К.: 2014. - Вип. 1(119). - С. 54 - 57.

2. Оліяничук А. М. Соціальний статус козацтва Лівобережжя України в першій половині XIX ст. / А. М. Оліяничук. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету – Запоріжжя: 2014. – Вип. 41. – С. 67-71.

3. Оліяничук А. М. Практика рекрутського найму в “малоросійських” козацьких полках у кампанії з придушення польського повстання у 1830 – 1831 роках / А. М. Оліяничук. // Spheres of Culture – Lublin: 2015. – V. XII. – P. 228-237.

4. Оліяничук А. М. “Малоросійські” козацькі полки у 1831-1833 роках: мотиви створення, чисельність та функції / А. М. Оліяничук. // Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць – К.: 2015. – Вип. 46. – С. 57 – 64.

5. Оліяничук А. М. “Малоросійські” кінні козацькі полки у Кримській війні / А. М. Оліяничук. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія. – Тернопіль: 2015. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 58 – 63.

Публікації, що додатково відображають результати дисертаційного дослідження:

1. Оліяничук А. М. Характеристика малоросійських козацьких полків 1831-1832 рр. / А. М. Оліяничук. // Одиссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології – Одеса: 2012. – С. 212 – 214.

2. Оліяничук А. М. Новітня історіографія козацьких формувань на Лівобережжі України в XIX ст. / А. М. Оліяничук. // Матеріали XII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених “Шевченківська весна – 2014: Історія” – К.: Логос, 2014. – С. 521 – 524.

3. Оліяничук А. М. Формування “образу ворога” в козацьких полках, створених для придушення польського повстання 1831-1832 рр. / А. М. Оліяничук. // Матеріали XIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених “Шевченківська весна – 2015: Історія” – К.: Логос, 2015. – С. 312 – 315.

4. Оліяничук А. М. Мотиви відновлення козацьких контингентів на Лівобережжі України в 1812 р. / А. М. Оліяничук. // Матеріали XIV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених “Шевченківська весна – 2016: Історія” – К.: Логос, 2016. – С. 82 – 85.

5. Оліяничук А. М. “Повне зібрання законів Російської імперії” як джерело з історії козацтва Лівобережжя України в XIX ст. / А. М. Оліяничук. // Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених “Дні науки історичного факультету” – К.: Логос, 2015. – С. 103 – 106.

6. Оліяничук А. М. Періодична преса Полтавської та Чернігівської губерній як джерело з історії козацтва Лівобережжя України в XIX ст. // Шістнадцять джерелознавчі читання. Архівна наука і освіта в незалежній Україні. – К.: 2015. – С. 130 – 132.

АНОТАЦІЯ

Оліяничук А. М. Козацтво Лівобережжя України: соціальний статус і військові повинності (початок – 60-ті рр. ХІХ ст.) – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – К., 2016.

Дисертація присвячена виконанню козацтвом Лівобережжя України військової повинності з початку до 60-х рр. ХІХ ст. З'ясовано ступінь розробки теми в історіографії. Проаналізовано та класифіковано джерельну базу дослідження. Визначено демографічний і соціально-економічний стан козацтва Полтавської та Чернігівської губерній. Проаналізовано суспільний статус і повинності козацтва Лівобережжя України в Російській імперії. Визначено мотиви та причини створення лівобережних козацьких полків, досліджено їх особовий склад, визначено джерела його формування та характерні риси у кожному з епізодів створення. Розкрито ставлення козацьких громад до виконання військової повинності. Визначено причини створення лівобережних козацьких полків. Реконструйовано процес формування та використання козацьких загонів у військових кампаніях Російської імперії. Установлено штатну чисельність лівобережних козацьких полків, її зміни протягом часу їх існування. Визначено втрати, що поніс особовий склад козацьких полків у військових кампаніях.

Ключові слова: Лівобережжя України, Російська імперія, козацтво, ополчення, Полтавська та Чернігівська губернії, франко-російська війна (1812-1814), польське повстання, Кримська війна, дворянство.

АННОТАЦИЯ

Олияничук А. М. Казачество Левобережья Украины: социальный статус и военные повинности (начало – 60-х гг. ХІХ века). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины. – К., 2016.

Диссертация посвящена исполнению казачеством Левобережья Украины воинской повинности с начала и до 60-х годов ХІХ века. Выяснена степень разработки темы в историографии. Проанализированы и классифицированы источники по теме исследования.

Исследовано демографическое и социально-экономическое положение казачества Полтавской и Черниговской губернии с начала и до 60-х годов ХІХ века. Определено, что казачество было вторым по численности сословием региона. Его активное привлечение к колонизационной и оборонительной политике Российской империи привело к тому, что рост численности казачества происходил медленнее, чем других податных сословий Левобережья Украины.

Установлено, что казачество Левобережья Украины рассматривалось имперскими чиновниками как сословие, которое отвечает за обороноспособность государства. Это служило идеологическим обоснованием создания с казачества военных

подразделений во времена воинских конфликтов, в которых участвовала Российская империя с начала и до 60-х годов XIX века.

Определено, что офицерский состав левобережных казачьих полков формировался из отставных военных и гражданских чиновников. Только в казачьих полках 1863-1864 гг. в состав офицерского корпуса вошли действующие офицеры регулярных частей. Установлено соотношение вышеуказанных категорий во всех четырех случаях формирования казачьих полков в XIX веке.

Проанализирован рядовой состав полтавских и черниговских казачьих полков. Установлены особенности поступления казаков в левобережные полки и на основании этого критерия сделана классификация рядового состава казачьих полков. Изучено отношение представителей казачьих обществ к исполнению воинской повинности.

Определены причины формирования левобережных казачьих полков в XIX веке. Реконструирован процесс формирования полтавских и черниговских казачьих полков и их использования в воинских кампаниях Российской империи. Установлено штатную и реальную численность левобережных казачьих полков. Подсчитано потери, которые понесли полтавские и черниговские казачьи полки в ходе своего существования.

Ключевые слова: Левобережье Украины, Российская империя, казачество, ополчение, Полтавская и Черниговская губернии, франко-русская война (1812-1814), польское восстание, Крымская война, дворянство.

SUMMARY

Oliyanchuk A. M. Cossacks of Left-bank of Ukraine: social status and military duty (from the beginning to sixties years of XIX century) - Manuscript.

Dissertation for candidate degree in history, specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2016.

The thesis is devoted to military duty performing by Left-bank Ukrainian Cossacks from the beginning to sixties years of XIX century. It has been determined the degree of topic's development in historiography. Source base of study has been analyzed and classified. It has been defined demographic and socio-economic position of Cossacks from Poltava and Chernihiv provinces. Social status of Cossacks has been analyzed. It has been studied stuff of Poltava and Chernihiv Cossacks regiments, their sources of formation and features. The attitude of Cossacks communities to military duty performing has been determined. It has been established reasons for Left-bank Cossacks regiments creation's in XIX century. It has been reconstructed the process of Cossacks regiments formation and their using in Russian empire military campaigns. It has been ascertained stuff numbers of Cossacks regiments and it changes during periods of their existence as well as their losses.

Key words: Left-bank of Ukraine, Russian empire, Cossacks, militia, Poltava and Chernihiv provinces, French-Russian war (1812-1814), Polish uprising, Crimean war, noblesse.